

Bingöl İlinin peyzaj potansiyelinin kırsal turizm olanakları (SWOT analizi yöntemi kullanılarak) açısından değerlendirilmesi

Evaluation of landscape potentials of Bingöl province with regard to rural tourism opportunities (using SWOT analysis method)

Sibel MANSUROĞLU, Veysel DAĞ

Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 07070, Antalya

Sorumlu yazar (Corresponding author): S. Mansuroğlu, e-posta (e-mail): smansur@akdeniz.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Alınış tarihi 08 Ocak 2015
Düzeltilme tarihi 16 Eylül 2015
Kabul tarihi 29 Aralık 2015

Anahtar Kelimeler:

Kırsal turizm
Peyzaj potansiyeli
SWOT analizi
Bingöl

ÖZ

Sanayi devrimi sonrası insanların çalışma yaşamındaki kolaylıklara bağlı olarak boş zamanları ve gelir düzeyinde artışlar olmuş, sonuç olarak turizm aktiviteleri çeşitlenmeye başlamıştır. Son yıllarda ülkemizin gelişmesinde turizm önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Doğal ve kültürel özellikleri ile öne çıkan bölgelerimiz kırsal turizm için kullanılmaya başlanmıştır. Kırsal alanlar kültürel ve doğal peyzaj elemanlarının sayısı ve çeşitliliği nedeniyle güçlü bir rekreasyonel potansiyele sahiptir. Bingöl ilinin kırsal turizm olanaklarının belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, ilin sahip olduğu peyzaj potansiyeli sosyo-ekonomik, kültürel ve doğal özellikler kapsamında incelenmiş, kırsal turizm olanakları belirlenmiş, bu olanaklar SWOT Analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiş ve bu alanların sürdürülebilir kullanımı açısından bazı öneriler getirilmiştir.

ARTICLE INFO

Received 08 January 2015
Received in revised form 16 September 2015
Accepted 29 December 2015

Keywords:

Rural tourism
Landscape potential
SWOT analysis
Bingöl

ABSTRACT

Technological improvements, after industrial revolution, caused to facilitate working life, to increase leisure, and to raise the level of income of people. As a result, tourism activities have increased. Tourism has been playing an important role in the development of Turkey in recent years. Natural and cultural characteristics in region are used for sustainable rural tourism. Rural areas have a strong recreational potential due to the number and diversity of the cultural and natural landscape elements. In this research, it was aimed to determine rural tourism possibilities by using SWOT analysis in Bingöl. Bingöl province have landscape potential (socio-economic, cultural and natural properties) was investigated, rural tourism opportunities are identified, these possibilities are evaluated using SWOT analysis and some suggestions for the sustainable use of these areas has been introduced.

1. Giriş

Endüstri devrimi ile başlayan ve teknolojik gelişmelere paralel olarak artan serbest zaman ve gelir düzeyi, insanların yaşam şekillerini değiştirmiştir. Buna bağlı olarak insanlar serbest zamanlarını değerlendirmek üzere turizm faaliyetlerine yönelmiş ve artan talepler nedeniyle gelişen turizm sektöründe ekonomik unsurlar öne çıkmıştır (Mansuroğlu ve Kınıklı 2009). Turizm, farklı özellikleriyle ön plana çıkan kentlerde, kırlarda, kıyılarda, yaylalarda ve dağlarda, arkeolojik alanlarda, köylerde, göl veya nehir kenarlarında, yeraltı su kaynaklarında, mağaralarda, ormanlarda, çöllerde, dinsel yerlerde ve adalarda yapılabilmektedir (Karafaki ve Yazgan 2012). Tüm bu gelişmeler turizm kavramının algılanmasında ve pratiğinde değişime neden olmuş, bu durum turizm istem ve tercihlerine de yansımıştır (Aydın 2012). Gündelik yaşamlarında kentlerde doğal hayattan uzak bulunan insanlar, tatillerinde yoğun yapılaşmaya maruz kalan kıyı bölgeleri yerine, doğal yapısını

henüz kaybetmemiş, geleneksel yaşantının gözlemlendiği, doğal yaşamla iç içe bir tatil yapmaya ve doğayla dost üretimlere destek olmaya olanak veren alternatif turizm faaliyetleri talep etme eğilimindedir (Mansuroğlu ve Kınıklı 2009). Günümüz turistinin belirgin özellikleri doğal çevrenin tahrip edilmediği ve korunduğu alanlara yönelim, ilgi alanlarını geliştirecek ve tatmin olabilecekleri yörelerin tercih edilmesi, çevre ile bütünleşme, insanları ve kültürleri tanımadır (Orhan ve Karahan 2010). Bu durum ekoturizm, kırsal turizm, yumuşak turizm ve özel ilgi turizmi gibi geleneksel kitle turizmine karşıt olarak doğayla bütünleşik ve doğaya dost, alternatif turizm adı altında değerlendirilen turizm etkinliklerinin artmasına neden olmuştur (Aydın 2012).

Kırsal turizm, nüfusun az olduğu ve ekonomik sıkıntılar dolayısıyla terk edilen kırsal alanlarda yörenin ekonomisine

katkı sağlamayı ve göçün önüne geçmeyi amaçlayan bir turizm faaliyetidir. Kırsal turizm kavramında kırsalın içerdiği anlam, ülkemizde doğrudan “kırsal alanlar” olarak algılandığından, yayla turizmi, av turizmi, mağara turizmi, ekoturizm ve açık hava doğa sporları, kırsal turizm ile aynı tutulmaktadır. Yanlış olmamakla birlikte, kırsal turizmde esas amaç bir köyde, bir çiftlikte, bir dağ evinde vb. konaklayarak; kırsal kültürle tanışarak ve kaynaşarak bir tatil geçirmek olduğundan, aralarında amaç ve etkinlikler bakımından bazı farkların olduğu da bir gerçektir (Soykan 2003). Dünya turizm literatürü incelendiğinde kırsal turizmin uzmanlar tarafından çiftlik turizmi, köy turizmi, yayla turizmi, tarımsal turizm, eko-turizm ve alternatif turizm gibi farklı isimler ve farklı tanımlarla ifade edildiği görülmektedir. Bunun en önemli nedenleri uzmanlar arasında kırsal turizmin kapsamı konusunda ortak bir görüşün olmaması ve tüm ülkeler ya da tüm kırsal bölgeleri kapsayan ortak bir kırsal turizm tanımının yapılmamasıdır. Kırsal turizmde, doğal yaşam ve tarımsal değerlere duyulan ilgi asıl hareket noktasını oluşturmakta, kırsal alana yönelik olarak yapılan aktiviteler yöresel özelliklerden faydalanarak zenginleştirilebilmektedir. Örneğin, konaklayanlara ya da günübirlik gelenlere sunulan tarım, hayvancılık ve yerel el sanatlarını tanıtmaya, doğa yürüyüşleri ve kültür gezileri, piknik, sportif etkinlikler, animasyon gösterileri, çeşitli kurslar, şenlik, festival ve panayır, çocuklar ve yaşlılar için düşünülmüş özel etkinlikler ve hizmetler turistik çekiciliği arttırmaktadır (Koroğlu ve Koroğlu 2008).

Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2013)'ne göre sürdürülebilir kırsal/doğa turizminin gelişme ölçütleri; biyolojik çeşitliliğin korunması, ekonomik tutarlılık, kültürel zenginlik, yöre halkının refahı, istihdam kalitesi, sosyal eşitlik, ziyaretçi memnuniyeti, yetkinin yerele doğru dağıtılması, toplumun genelinin refah ve mutluluğu, fiziki bütünlük, kaynakların etkin kullanımı ve çevre temizliği şeklinde sıralanmaktadır.

Ülkemizin her bölgesi doğal ve kültürel peyzaj özellikleri açısından alternatif turizm potansiyeline sahip değerler taşımaktadır. Ancak bölgelerin tanınırlığı konusunda dengeli bir dağılım söz konusu değildir. Bu çalışmada Türkiye'nin batısı kadar doğusunun da turizm değerlerini içerdiğinin gösterilmesi, iş olanakları yetersiz olan Anadolu kentleri için alternatif geçim kaynağı olarak, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bingöl

örneğinde, turizm potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

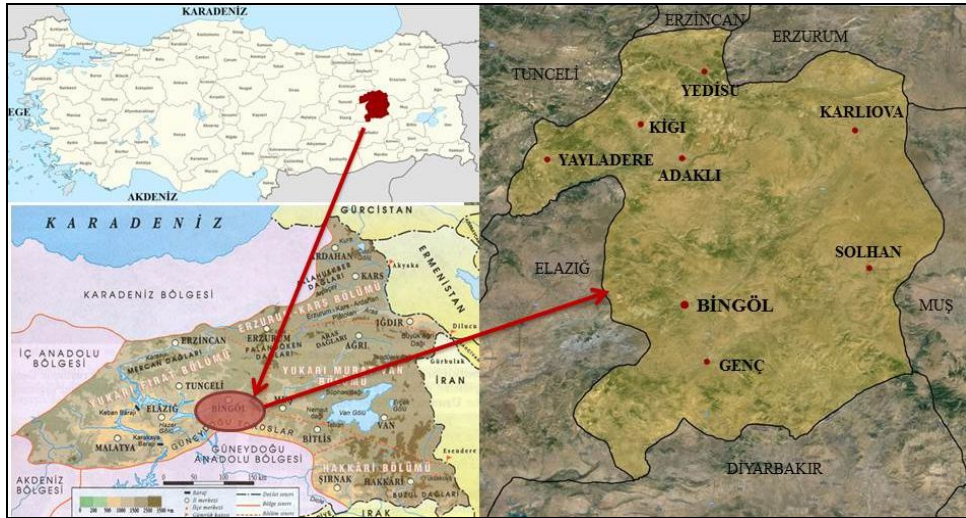
2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Araştırma alanı, Bingöl ili idari sınırlarıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, yüksek ve dağlık bir yapıya sahip Bingöl, 41° 20' ve 39° 56' doğu boylamları ile 39° 31' ve 38° 28' kuzey enlemleri arasındadır. Bingöl doğuda Muş, kuzeyde Erzurum ve Erzincan, batıda Tunceli ve Elazığ, güneyde ise Diyarbakır illeri ile çevrilidir (Şekil 1). Araştırma alanının seçiminde Bingöl'ün tarihsel, kültürel ve doğal özellikleri ile kırsal turizm için uygun potansiyele sahip olması ve turizmin bölgedeki geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesine katkıda bulunacağı düşüncesi etkili olmuştur. Alanın doğal, kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleri Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2014), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2013), Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2013), Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2014), TÜBİVES (2015), Bingöl Valiliği (2014), Bingöl Belediyesi (2010), Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012), TÜİK (2014), Fırat Kalkınma Ajansı (2013) ve Kişi Kaymakamlığı (2014) tarafından yapılmış çalışmalar, farklı araştırmacıların konuyla ilgili araştırmaları ve halk ile yapılan görüşmelerden edinilen bilgilerle ortaya konulmuştur.

2.2. Yöntem

Araştırmada ilk olarak Bingöl ilinin peyzaj potansiyeli belirlenmiş, ikinci aşamada bu potansiyelin en uygun şekilde değerlendirilmesi için SWOT analizi ile kaynaklar değerlendirilmiş ve bunların beklentilere uygunluğu saptanmıştır. SWOT ölçütlerinin belirlenmesinin ardından, SWOT matrisi kullanılarak ölçütler birbirleriyle ilişkilendirilerek irdelenmiştir (Çizelge 1). Mansuroğlu ve ark. (2008)'na göre SWOT analizinde Strength: güçlü yanlar, Weakness: zayıf yanlar, Opportunity: fırsatlar, Threat: tehdit ve tehlikeler belirlenerek, mevcut durum göz önünde bulundurularak, gelecek duruma yönelik bir analiz yapılmakta ve bu ölçütlere bağlı olarak yapılan analizlerin irdelenmesi ile bölge hakkında stratejik bir görüş ortaya konulabilmektedir.

Şekil 1. Bingöl ilinin coğrafi konumu (Anonim 2014a; Anonim 2014b).

Figure 1. Geographical location of Bingöl (Anonim 2014a; Anonim 2014b).

SWOT analizinde amaç iç ve dış etkenleri dikkate alarak, bölgenin güçlü yönleri ve fırsatlarından yararlanıp, tehditleri azaltmak ve zayıf yanları belirleyerek yeni planlar ve uygun stratejiler geliştirmektir.

Çizelge 1. SWOT matrisi.

Table 1. SWOT matrix.

	Güçlü Yanlar (G)	Zayıf Yanlar (Z)
Fırsatlar (F)	G-F	Z-F
Tehdit ve Tehlikeler (T)	G-T	Z-T

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Doğal özellikler

Denizden ortalama yüksekliği 1 250 metreyi aşan ilde, merkez ve Genç ilçeleri en düşük, Karlova ise en yüksek rakıma sahiptir. Bingöl kenti 1 151 metre rakımda, Çapakçur Ovası'nın kuzeybatı köşesinde, Murat Suyu ile Genç ilçesi civarında birleşen Göynük Suyu'nun bir koluna hâkim düzlük üzerinde kurulmuştur. 3. Jeolojik zamanda tektonik hareketler sonucunda oluşan ve kuzey-batı, güney-doğu yönünde uzanan Bingöl Dağları'nın kuzey yamaçları daha az eğimli olduğu halde güney kesimleri oldukça sarpdır (Alay 2006).

Yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı geçen, karasal iklimin yaşandığı Bingöl'de, denizden yüksekliğe bağlı olarak kent merkezi ve Genç ilçesinde kış mevsimi diğer ilçelere oranla daha yumuşak, Karlova'da ise daha sert geçmektedir. Yağışlar sonbahar ve ilkbaharda yağmur, kış aylarında ise kar şeklindedir. Ortalama sıcaklığın en düşük olduğu aylar Aralık (0.4 °C), Ocak (-6.1 °C), Şubat (-5.3 °C); en yüksek olduğu aylar ise Temmuz (34.5 °C), Ağustos (34.5 °C), Eylül (29.6 °C)'dür (Meteoroloji Genel Müdürlüğü 2014).

Bingöl'de bayır ve dalgalı ova üstünde Kahverengi ve Kırmızı Kahverengi Anadolu Toprakları, vadilerde ise Alüvyon Topraklar bulunmaktadır. Volkanik arazinin yayılış gösterdiği yerlerde ise Kireçsiz Topraklar yaygındır (Alay 2006).

Bingöl'ün % 15'i ormanlarla, % 70'i ise çayır ve meralarla kaplıdır. Kar ve yağmur yağışına bağlı olarak özellikle akarsuların vadilerinde ve ilkbahar aylarında otsu bitki örtüsü dikkat çekmektedir. Koruluk ormanların az olduğu ilde, 150 civarında köy orman içinde ve yakınındadır (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü 2013). Ormanlarda hâkim ağaç türü 1 900 m yüksekliğe kadar yayılış gösteren meşe (*Quercus robur* subsp. *pedunculiflora*)'dir. Bingöl Merkez'de görülen *Quercus boissieri*'nin kentin şehirleşme sürecinin hızlanması ile birlikte azaldığı, ancak Solhan ilçesinin Şeref Meydanı (Bingöl-Muş karayolunun 33. km'si)'nde *Quercus sypirensis*, *Q. pinnata* ve *Q. boissieri* türlerinin yaygın olarak görüldüğü bilinmektedir. Ayrıca ilde doğal yayılış gösteren bazı ağaç ve çalı türleri *Quercus cerris*, *Q. petraea* subsp. *pinnatiloba*, *Q. infectoria* subsp. *boissieri*, *Alnus glutinosa* subsp. *betuloides*, *Fraxinus angustifolia* subsp. *syriaca* şeklinde sıralanabilir (TÜBİVES 2015; Yalınk 1993; Atalay 1983). Ormanların tam anlamıyla yok edildiği yerlerde bozkır bitki örtüsü görülmektedir (Alay 2006). Karlova, Kiğı, Adaklı, Yedisu ve Yayladere ilçelerinde doğal özellikleri ile öne çıkan ormanlık alanların, korunması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Alp 2007).

TÜBİVES (2015)'e göre Bingöl ilinde bulunduğu belirtilen *Fritillaria minuta*, *F. armena*, *Tulipa julia* gibi soğanlı bitkiler başta olmak üzere, yaylalarda bulunan otsu bitki türlerin çeşitliliği botanik gezilerinin düzenlenmesi için önemli bir

kaynak oluşturmaktadır (Şekil 2). İlin sahip olduğu yaylalar, Merkez ilçede Bingöl (Tavla) Yaylası, Şerafettin (Mürgemir) Yaylaları, Genç'te Çötele (Çotla) Yaylası, Karlova'da Hırhal ve Çavreş Yaylası, Kiğı'da Kiğı Yaylası, Meydan Yaylası, Seyit (Seydi) Kasım Yaylası ile Dağın Düzü Yaylaları, Yedisu'da Güngörsün Yaylası ve Adaklı'da Kârer Yaylası şeklinde sıralanabilir.

Şekil 2. Hasanova Köyü (Karlova)'nde görülen *Fritillaria imperialis* (Elçi 2015).

Figure 2. *Fritillaria imperialis*, from Hasanova Village (Karlova) (Elçi 2015).

Bingöl'ün adına da yansımış olan çok sayıda göl (Gölbahri, Kerkis Gölü, Zırlır Gölü, Sar Gölü, Kuş Gölü, Haren Gölü, Er Gölü, Kılı Gölü, Manastır Gölü, Belli Göl, Karlı Göl, Çili Göl, İçme Gölü) vardır. Ayrıca dağlık alanlarda eski buzul devinimleri sonucu oluşmuş çukurların su ile dolmasıyla ortaya çıkan, irili ufaklı birçok göl bulunmaktadır.

Bingöl'ün dağlık yapısı nedeniyle mağara ve şelale oluşumları da dikkat çekmektedir. Örneğin, Yayladere ilçesinin Kalkanlı Köyü yakınlarında bulunan Kalkanlı Köyü Mağaraları ile Karlova ilçesinin Kübik Köyü yakınlarındaki Kübik Mağarası'nın duvarları çeşitli figürler ile oyularak süslenmiştir. Merkeze bağlı Uzundere Köyündeki Çır Şelalesi ve Cafran Bölgesi'nde bulunan Dallitepe Şelalesi (Şekil 3), Karlova ilçesinde Çatak Köyündeki Aşağı Çatak ve Yukarı Çatak Şelaleleri doğa turizmi açısından önemli alanlardır. Bingöl merkez Oğuldere Köyü'nde bulunan ve çeşitli doğa olaylarının aşındırması sonucu oluşan Buban Bacaları, Solhan ilçesi Hazarşah Köyü sınırları içerisinde yer alan Yüzen Adalar (Şekil 4) ve Bingöl Dağları'nın Karlova ilçesinde yer alan Koğ (Kale/Kala) Tepesi'nde gerçekleştirilen Güneşin Doğuşu Festivali turistlerin görmek istedikleri alanlardır.

Şekil 3. Dallitepe Şelalesi (Cafran Bölgesi)'nden bir görünüm (Elçi 2015).

Figure 3. Dallitepe Waterfall (Cafran Region) (Elçi 2015).

Şekil 4. Solhan Yüzen Adalar tabiat anıtından bir görünüm (Elçi 2015).

Figure 4. Natural monument of Solhan Yüzen Adalar (Elçi 2015).

Bingöl ilinin en önemli akarsuları, ülkemizin de önemli su kaynaklarından biri olan Murat Nehri ve ilin önemli bir kaynağı olan Peri Suyu'dur. Murat Nehrine dökülen Göynük Suyu, Yiğitler Deresi, Kılıçdere ve Ardıçlıdere ile Kiğı'da Peri Suyu'na katılan Kelhaç Deresi ve Kerek Deresi ile suları yaz aylarında çekilen Bülbüldere, Hasanova Suyu, Selekler Deresi ve Mutluca Deresi ildeki diğer önemli akarsu ve derelerdir (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü 2013; Kiğı Kaymakamlığı 2014).

Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2014)'na göre il genelinde bulunan 20 adet devlet avlağında çamurcun (*Anas crecca*), yeşilbaş (*Anas platyrhynchos*), elmabaş patka (*Aythya ferina*), kımalı keklik (*Alectoris chukar*), bildircin (*Coturnix coturnix*), samarmeke (*Fulica atra*), kaya güvercini (*Columba livia*) tahtalı (*Columba palumbus*), üveyik (*Streptopelia turtur*), saksaağan (*Pica pica*), küçük karga (*Corvus monedula*), ekin kargası (*Corvus frugilegus*), leş kargası (*Corvus corone pallescans*), serçe (*Passer domesticus*) bölgede (belirli dönemlerde) avlanmasına izin verilen kuş türleri arasında yer alırken, yabani tavşan (*Lepus europaeus*), kaya sansarı (*Martes foina*), yaban domuzu (*Sus scrofa*) da ilde (belirli dönemlerde) avlanmasına izin verilen memeli hayvanlardır. Avlaklar dışında Bingöl Kiğı Şeytan Dağları Yaban Hayatı Geliştirme Sahası (YHGS) sınırları içerisinde çengel boynuzlu dağ keçisi (*Rupicapra rupicapra*), yaban keçisi (*Capra aegagrus*) ve boz ayı (*Ursus arctos*) bulunmaktadır. İçerdiği türler nedeniyle YHGS olarak ilan edilen bölgede belirli dönemlerde avcılık, dağcılık, dağ yürüyüşü gibi rekreasyonel faaliyetlere uygun bölümler bulunmaktadır.

3. 2. Kültürel özellikler

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Anadolu'nun düşman istilası görmeyen bölgelerinden biri olan Bingöl'ün tarihi daha çok komşu illerin tarihine bağlı olarak incelenmektedir. Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Bitlis, Ahlat, Van ve Tunceli eski devirlerde bir beyliğe veya hükümdarlığa başkent olmuşken, Bingöl ise daha çok bu beyliklere bağlı otlak olarak kullanılmıştır. MÖ 1. binde Asur, Med, Pers, Seleukos egemenliğinde kalan Bingöl ve çevresi, daha sonra Sasaniler, Hazarlar, İlhanlılar ve Akkoyunluların hâkimiyetine girmiş, 1473 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır (BOSB 2014). İlde antik dönemlerden kalan büyük kentlere ait kalıntılar olmasa da, bazı yerleşim bölgelerinde çeşitli dönemlere ait az sayıda kalıntı görülmektedir. Bunların en önemlileri arasında, il merkez ilçesinde Urartu Yolu, Sentarius Kalesi, İsfahan Bey Camii,

Pilten Bey Camii; Solhan ilçesinde Meneşkurd Camii (Mezgeft), Süleyman Bey Camii; Kiğı ilçesinde Kiğı Kalesi, Kiğı Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi, Kiğı Surp Sarkis Kilisesi, Bağlar Pınarı Camii, Bağlarpınar Surp Sarkis Kilisesi, Surp Pırığıç Kilisesi (Nişan), Çanakçı Surp Giragos Kilisesi, Güneyağıl Kilisesi, Topraklı Surp Xaç Kilisesi, Yeldeğirmeni Surp Kevork Kilisesi, Mursel Paşa Abidesi, Kiğı Hamamı, Kiğı Mektebi, Selenk Köprüsü; Adaklı ilçesinde Azakpert Kilisesi; Genç ilçesinde Kral Kızı Kalesi (Dano-Hini), Genç Sürekli Kümbeti ve Genç Kümbeti yer almaktadır (Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2012; Bingöl Belediyesi 2010; Butasım 2010). Bingöl ilinin farklı kavimlerin egemenliğinde bulunması, günümüzde kırsal alanlarda bu kavimlerden kalan kalıntıların izlenmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca çok çeşitli kültürlerin etkisi altında kalan bölgede, kültürel zenginliğin kırsal turizm açısından artı bir değer oluşturduğu düşünülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1926 yılında Elazığ'a, 1929 yılında Muş'a bağlanan Bingöl, 1936 yılında çıkarılan bir kanun ile il haline getirilmiş, 1945 yılında il merkezi olan Çapakçur'un adı Bingöl olarak değiştirilmiştir (Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2012).

Bingöl ve yöresinde halkın en önemli geçim kaynağı hayvancılık olduğundan geleneksel el sanatlarında bunun etkileri görülmekte, el sanatları da genellikle dokuma ve örgücülüğe dayanmaktadır. Dokuma ve örgücülüğün yanında, ağaçtan ve topraktan yapılan el sanatları da yaygındır. Ancak bugün geleneksel el sanatları gelişen teknoloji ve şehirleşmeyle birlikte yavaş yavaş yok olma eşiğindedir. İnsan elinin emeğiyle yapılan sanatlar yerini makinelerle bırakmak zorunda kalınca el sanatları da işlerliğini kaybetmiştir. Ancak Bingöl'de (özellikle kırsal kesimlerde) yerel el sanatlarına rastlanmakta, dokuma ve örgücülük ile az da olsa çömlekçilik varlığını korumaktadır. Kent merkezlerinde halı dokuma tezgâhları ve kursları açılarak halkıcılık faaliyetleri bir plan çerçevesinde sürdürülmektedir. Kırsal yörelerde ise halk öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla halı, kilim, palas, semer (palan), çorap, eldiven, heybe, keçe ve çömlekçilik ile ağaçtan yapılan tahta kaşıklar, hamur tekneleri, oklava, kaval ve dekik (bir tür çoban çalgısı) gibi ürünleri kendi el becerisi ve sanat zevki ile üretmektedir (Bingöl Valiliği 2014). Ayrıca ilin özellikle yazları serin, kışları sıcak tutma özelliğine sahip düz çatılı (dam) kerpiç evleri ile her bölgenin kendine özgü doğal taşlarının kullanıldığı taş evler ilin özgün mimarisini sergileyen önemli kültür değerleri arasında yer almaktadır. 1 Mayıs 2003 tarihli Bingöl Depremi'nde merkez ilçeye bağlı köylerde bu tür yapıların sayısında azalma meydana gelmiş olsa da, Karlıova, Adaklı, Yayladere ve Kiğı ilçelerine bağlı köylerde hala görmek mümkündür.

Yerel halk tarafından turizm amaçlı olarak kullanıma uygun alanların başında Bingöl-Karlıova karayolunun 20. km'sinde yer alan, yılın her döneminde ulaşımın sağlanabildiği Kös Kaplıcaları ile Bingöl-Elazığ karayolunun 25. km'sinde bulunan, 925 m uzunluğunda ve 499 kişilik teleski ile hizmet veren Yolçatı Kayak Merkezi ve 1 700 metre kayak pisti, telesiyeci, teleski ile 2016 yılında hizmete girecek Dikme Köyü Haserek Kayak Merkezi gelmektedir. Bunlara ek olarak il merkezine 3 km mesafede bulunan DSİ Dinlenme Parkı ile 5 km mesafede bulunan Vali Abdulkadir Sarı Dinlenme ve Spor Tesisleri mesire yerleri de bulunmaktadır.

3. 3. Sosyo-ekonomik özellikler

Bingöl, merkez ilçe dışında toplam 7 adet ilçe (Genç, Kiğı, Karlıova, Solhan, Adaklı, Yayladere ve Yedisu), merkez ilçeye

bağlı 5 adet belde, 88 adet köy ve 15 adet mahalleye sahiptir. 2000 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre kırsal nüfus 130 269, ilçe merkezleri nüfusu 123 470 olup, nüfusun % 51.34'ünün köylerde yaşadığı, 2013 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre ise kırsal nüfus 114 958, ilçe merkezleri nüfusu ise 150 556 olduğundan kırsal nüfusun % 43.29'a gerilediği görülmektedir (Çizelge 2) (TÜİK 2014). Kent merkezinden sonra nüfusu en fazla olan Genç ilçesi içerdiği doğal ve kültürel özellikler ile turizm potansiyeli açısından değerlendirilebilecek özelliklere sahiptir (Şekil 5).

Şekil 5. Genç ilçe merkezinden bir görünüm (Elçi 2015).

Figure 5. Genç county town (Elçi 2015).

Bingöl ekonomisinin başlıca dayanağı olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden küçükbaş hayvancılığın yapıldığı yaylalar, bölge halkının yanı sıra göçebe yaşam sürdüren Beritan (Bertyan) aşireti tarafından da kullanılmaktadır (Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2012). Arıcılık sektörünün 1994-2009 yılları arasında önemli gelişmeler kaydettiği ilde, üretim teknikleri yetersizliğinden dolayı istenilen verim alınamamaktadır (Pirim ve ark. 2011). Bal üretimi küçük aile işletmesi şeklinde olup, girişim ve sermaye yetersizliği nedeniyle sorunlar yaşanmaktadır (Fırat Kalkınma Ajansı 2013).

Yüksek rakım ve uzun soğuk kış aylarına sahip olan bölgede vejetasyon dönemi oldukça kısa olduğundan, tarımsal verim ülke ortalamasının altındadır. Ürün çeşitliliği sınırlı olup, kuru tarımda yetiştirilen tahıllarda üretim masraflarını karşılamada da yetersiz kalmaktadır (Bakoğlu 2004). Cevizi ile

ünlü olan ilde ceviz ağacı; sandık, dolap ve oymacılık işlerinde de kullanılmaktadır (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü 2013).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2013) 2040 yılı öngörülerine göre Bingöl'ün en önemli geçim kaynaklarının hayvancılık ve turizm olacağı belirtilmektedir. Aynı çalışmada Dikme Köyü'ndeki kayak tesisi projesi, dünyada güneşin doğuşunun tam olarak izlendiği iki yerden birisi olan Bingöl Dağları'nın Koğ (Kale/Kala) Tepesi, Solhan ilçesindeki Yüzen Adalar doğa turizmine, Ilıcalar beldesinde bulunan kaplıcalar termal turizme, kırsal bölgelerde köyler ile arıcılık ve ormancılık faaliyetlerinin ise tarımsal turizme kaynaklık edebileceği açıklanmaktadır.

Sanayinin gelişimi açısından önem taşıyan Organize Sanayi Bölgesi ve Küçük Sanayi Siteleri bakımından Bingöl henüz istenilen düzeyde değildir. Kent merkezinde 154 işyeri kapasiteli bir Küçük Sanayi Sitesi faaliyette olup, 1990 yılında kurulmasına karar verilen Organize Sanayi Bölgesinin inşasına ancak 1997 yılında başlanmıştır. Ayrıca ilde 1975 yılında imalat sanayi sektöründe istihdam edilen kişi sayısı 992 kişi, 1980 yılında 1 175 kişi, 1985 yılında 895 kişi, 1990 yılında ise 1 936 kişidir. 1990 yılında Türkiye'de imalat sanayi sektöründeki işgücü istihdam oranı % 11.9, Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 3.49 iken, Bingöl'de bu oran % 1.8'dir. Kalkınmada Birinci Derecede Öncelikli Yörelere kapsamında yer alan Bingöl'de, kalkınma planlarında yer alan ilkeler doğrultusunda yıllık programlar çerçevesinde getirilen teşvik araçları, sanayileşmede istenen yararı sağlayamamıştır. İldeki mevcut tesisler genellikle kamu kuruluşlarının destek veya ortaklıklarıyla kurulmuştur. Bu tesisler de ya düşük kapasite ile çalışmakta ya da çalışamaz durumdadır (Bingöl Valiliği 2014). Geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan ve bunun da arazi yapısı, iklim koşulları vb. nedenlerden dolayı sınırlı olduğu ve sanayinin de yeterli kadar gelişmediği ilde, turizmin yeni bir geçim kaynağı olarak önemli istihdam alanları yaratabileceği düşünülmektedir.

Kışın kar, Bingöl'ün ilçe ve köyleri ile irtibatını zaman zaman kesmekle birlikte Bingöl, Doğu Anadolu bölgemizde ulaşım sorunu bulunmayan iller içerisinde yer almaktadır. Kara, demir ve hava yolları ile ulaşımın sağlandığı ilde, Genç ilçesinden geçen Haydarpaşa-Tatvan demiryolu, Malatya-Van, Muş-Elazığ-Bingöl ve Diyarbakır-Bingöl-Erzurum-Trabzon karayolu ile Bingöl ülkenin her tarafına bağlanmaktadır. Ayrıca haftanın 7 günü İstanbul; 3 günü (Salı, Perşembe, Cumartesi) de Ankara'dan doğrudan uçak seferleri de yapılmaktadır.

Çizelge 2. Bingöl İli nüfus verileri (TÜİK 2014).

Table 2. Population of Bingöl (TÜİK 2014).

İlçe Adı	İl ve İlçe Nüfusu (2000)			Kırsal Nüfus Oranı (%)	İl ve İlçe Nüfusu (2013)			Kırsal Nüfus Oranı (%)
	Toplam	İlçe Merkezi	Köy		Toplam	İlçe Merkezi	Köy	
Merkez	116 411	68 876	47 535	40.83	143 624	99 260	44 364	30.88
Adaklı	10 856	3 370	7 486	68.95	9 445	3 240	6 205	65.69
Genç	45 994	18 345	27 649	60.11	35 958	18 716	17 242	47.95
Karhova	32 421	8 761	23 660	72.98	32 212	6 676	25 536	79.27
Kığı	6 780	4 684	2 096	30.91	5 500	3 407	2 093	38.05
Solhan	33 604	14 325	19 279	57.37	33 535	16 636	16 899	50.39
Yayladere	4 050	3 136	914	22.56	2 144	1 089	1 055	49.20
Yedisu	3 623	1 973	1 650	45.54	3 096	1 532	1 564	50.51
TOPLAM	253 739	123 470	130 269	51.34	265 514	150 556	114 958	43.29

3. 4. Bingöl'de kırsal turizm olanaklarının SWOT analizi tekniği ile irdelenmesi

3.4.1. İç analizler

Güçlü yönler (S)

- Doğal/doğala yakın alanların fazla olması,
- Orman içinde veya orman yakınında yer alan köy sayısının fazla olması,
- Köylerin veya kırsal yerleşim bölgelerinin kendine has mimari ve kültürel özelliğe sahip olması ve bu yapıyı koruması,
- Yerleşim alanlarının (il merkezi ve özellikle ilçelerin) doğal ve kültürel özelliklerini koruyor olması,
- Büyük tarım arazileri yanında küçük alanlarda da organik tarıma uygunluk,
- Topoğrafik yapıya bağlı olarak yayla gezileri, günübirlik rekreasyon faaliyetleri, avcılık ve dağcılık (doğa yürüyüşü ve kaya tırmanışı), kayak turizmi gibi alternatif turizm potansiyellerine sahip olması,
- Doğal, tarihi ve kültürel kaynaklarının kırsal turizm projelerine uygun olması,
- Ulaşım olanaklarının çeşitliliği,

Zayıf yönler (W)

- Doğal, kültürel ve tarihi mirasın korunması konusundaki yetersizlikler,
- Yöre halkının hizmet sektöründeki tecrübesizliği,
- Kırsal turizm bölgelerinde başta altyapı olmak üzere sunulan hizmetlerin istenilen kaliteye ulaşamaması,
- Kırsal nüfus oranında düşüşün devam etmesi,
- İlin kırsal turizm destekleme programı kapsamında desteklenmemesi.

3.4.2. Dış analizler

Fırsatlar (O)

- Dünyada ve ülkemizde doğa ve kültür turizmine olan ilginin artması,
- Bingöl ilinin yer aldığı bölgede "Kırsal Turizm Destekleme Programı"na sadece Diyarbakır ve Erzurum illerinin dahil edilmesi,
- Kıyı turizminden sıkılan turistler için alternatif turizm olanakları sağlanması,
- İç turizmin canlandırılmasına destek olması,
- Alternatif turizm yaklaşımları ile yeni istihdam alanları oluşturması,
- Turizm yatak kapasitesinin artmasının yerel ekonomiye yarar sağlaması,

Tehditler ve tehlikeler (T)

- Kırsal alanların turizme açılmasının su kaynaklarına verebileceği zararlar,
- Orman alanlarının tahrip edilmesi ve çeşitli nedenlerle yok olması,
- Geleneksel yapı ve yaşam tarzının değişmesi,
- Koruma-kullanma dengesinin tam olarak kurulamaması, ağırlığın insan aktivitelerine verilmesi ve yoğun insan faaliyetleri,
- Terör olayları nedeniyle bölge üzerinde bulunan ön yargının artması.

4. Sonuç ve Öneriler

Kırsal turizm faaliyetleri yapılan bölgelerin, Bingöl gibi henüz doğallığını yitirmemiş ve ekolojik açıdan zengin kaynaklara sahip olması nedeniyle bölgedeki faaliyetler başlamadan önce doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını hedefleyen ve kaynakların koruma-kullanma dengesini gözeterek planlama yöntemleri kullanılması gerekmektedir. Ancak ülkemizde bu tür projelerde hedeflerin ekonomik boyutta tutuluyor olması doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımında engel oluşturmaktadır. Alternatif turizm alanlarının saptanmasında SWOT analizi tekniği ile elde edilen analiz sonuçları ikili gruplar halinde değerlendirilmiş ve stratejik görüşler SWOT matrisinde sunulmuştur (Çizelge 3).

Ülkemizin çoğunlukla doğal ve doğala yakın alanlarını barındıran ve turizm faaliyetlerinin çok gelişmediği Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Bingöl ilinde yapılacak kırsal turizm faaliyetleri bölgenin ekonomisine katkı sağlayacak, belirli miktarda istihdam sağlayacak ve böylece kırsal nüfus göçünün az da olsa önüne geçmesini sağlayacak potansiyele sahiptir. Son yıllarda "kırsal turizm" adı altında kırsal yörelerde gerçekleştirilen günübirlik geziler, av geliştirme ve yerleştirme sahalarındaki avcılık, dönemsel olarak motorlu araçlar ile arazi safarileri gibi faaliyetlerin öne çıkması ile dağlardaki doğal alanların değerlendirilmesi yönünde çalışmalar hızlandırılmış olmakla birlikte, planlı çalışmalar henüz başlatılmamıştır. Bu nedenle plan dâhilinde yürütülmeyen faaliyetlerin doğal ve kültürel kaynaklara zarar vermesi, geleneksel yaşam tarzını değiştirmeye yönelik tehditler, doğal, kültürel ve tarihi mirasın korunması konusundaki yetersizliklerle birleşince bölgedeki yerel halk açısından tehlikeli bir durum ortaya çıkabilir. Kırsal turizm bölgelerinde başta altyapı olmak üzere sunulan hizmetlerin istenilen kaliteye ulaşamaması ve istihdam nedeniyle nüfusun artması bölgede çok dikkatle üzerinde durulması gereken konulardır.

Sonuç olarak Bingöl ili ülkemizdeki turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesine katkıda bulunacak potansiyele sahiptir. Bölge halkının turizmden ekonomik gelir elde etmesinin sağlanması ve görüşlerinin yapılacak çalışmalara dâhil edilmesi özellikle kırsal turizmin devamlılığı açısından önemlidir. En önemlisi ise Bingöl'de alternatif turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için bilimsel araştırmalardan elde edilen ekolojik ve sosyolojik verileri temel alan bir plan kapsamında başlatılması ve yürütülmesidir. Bingöl il nüfusu incelendiğinde merkez ilçe dışındaki tüm ilçelerde kırsal nüfusun ilçe merkezleri nüfusundan oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu duruma yaylaların sayısı da eklenince geleneksel kırsal yaşam tarzının korunma olasılığının yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. İlin doğal özelliklerinin çeşitliliği ve bakırlığı ile kültürel peyzaj özellikleri birlikte değerlendirildiğinde Bingöl için önem taşıyan turizm çeşitleri önem sırasına göre şöyle sıralanabilir. Geleneksel yaşamın izlenmesi için yayla/köy/çiftlik turizmi (Merkez, Kiğı, Yedisu, Adaklı), sanayinin gelişmediği bölgede temiz su kaynaklarına sahip akarsu ve göllerde rafting ve balıkçılık (Genç, Kiğı, Adaklı, Yayladere), bölgeye özgü bitki türlerinin bulunduğu dağlarda ve yaylalarda doğa yürüyüşü ve botanik gezileri (Merkez, Karlıova, Genç, Solhan, Yedisu), doğal güzellikleri yanında kışın karla kaplı gün sayısının fazla olması nedeniyle dağlık arazilerde kayak, kaya tırmanışı ve diğer dağcılık etkinliklerinin (Merkez, Karlıova, Kiğı) yapılabileceği düşünülmektedir.

Çizelge 3. Bingöl'deki kırsal turizm alanlarının swot matrisi ile değerlendirilmesi.

Table 3. Using SWOT matrix to assessment of rural tourism areas in Bingöl.

	Güçlü Yönler (S)	Zayıf Yönler (W)
Fırsatlar (O)	<ul style="list-style-type: none"> - Doğal/doğala yakın alanların korunması ve kullanımına olanak sağlayan uygun planların hazırlanması, - Kültürel yapının gelecek nesillere aktarılmasına olanak sağlanması, - Orman köylüsüne ek gelir olanağı yaratılması nedeniyle yerelin korunması, - Küçük çiftçilerin organik tarıma yönelmesi ile ek gelir elde etmesi, - Uygun planlama çalışmalarının yapılması ile alternatif turizm olanaklarının genişletilmesi, - Turizm yatak kapasitesinin artması ile istihdam olanaklarının gelişmesi ve iç turizmin canlanması, 	<ul style="list-style-type: none"> - Kontrolsüz turizm alanlarının ortaya çıkması, - Artan talebe bağlı olarak kültürel değişim ve bozulmaların gerçekleşmesi, - Yabancı (yerli olmayan) girişimcilerin turizm işletmeciliği yapması sonucu yerel değerlerin kıymetlenmesinde sorunlar oluşması, - Organik tarım pazarının yabancı girişimcilerin kontrolüne girmesi, - Yerleşim alanlarında konaklama ve güvenlik sorunlarının ortaya çıkması, - Kırsal alanlardaki mevcut konutların altyapı, yerel hizmet ve ulaştırma sorunlarının ortaya çıkması, istihdam artışına bağlı olarak bölgenin göç almaya başlaması,
Tehdit ve Tehlikeler (T)	<ul style="list-style-type: none"> - Bölgenin sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel özelliklerine olan ilginin artması ile turist sayısında artış yaşanması, - Kırsal turizm faaliyetlerine yerel halk ve girişimcilerin aşırı ilgi göstermesi, 	<ul style="list-style-type: none"> - Koruma-kullanma dengesinin tam olarak kurulmaması, ağırlığın insan aktivitelerine verilmesi ve yoğun insan faaliyetlerinin artması ile çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkması, - Diğer sektörlerin olumsuz etkilenmesi, - Kırsal turizm bölgelerinde başta altyapı olmak üzere sunulan hizmetlerin istenilen kaliteye ulaşamaması, - İlin 'Kırsal Turizmi Destekleme Programı' kapsamında olmaması sonucu yatırımcının bölgeye ilgi duymaması,

Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012)'nin bu konudaki yaklaşımı "gerekli tedbirlerin alınması ve uygun planların yapılması sonucu ilin, yayla turizmi, sağlık turizmi, termal turizm, av turizmi, kış turizmi ve çeşitli doğa sporlarına uygun ve ilin sosyo-ekonomik kalkınmasına önemli ölçüde katkı sağlayacak alternatif turizm olanaklarına sahip olabileceği" şeklindedir. Bu önerilerin ülkemizin diğer kentleri için de yapılmış olması alternatif turizm alanlarının belirlenmesinde tek tip görüşün etken olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Bingöl ilinde turizm alanlarının belirlenmesi ve uygulamaların başlatılmasından önce, planlanan turizm çeşidine uygun meslek disiplinlerinden oluşan uzman heyet tarafından gerekli çalışmalar yapılması, turizmi besleyen doğal ve kültürel özelliklerin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Alay O (2006) Kültür Dünyamızda Bingöl. 2. Baskı, Üniversite Kitapevi, Elazığ.
- Alp Ş (2007) Bingöl Bölgesi Çevre Değerlerinin İrdelenmesi Üzerine Bir Bakış. I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları:1, Bingöl.
- Anonim (2014a) www.cografya.gen.tr Erişim 2 Aralık 2014.
- Anonim (2014b) www.turkiye-haritasi.net Erişim 2 Aralık 2014.
- Atalay İ (1983) Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş. Ege Üniversitesi. 1. Baskı, Ticaret Matbaacılık T.A.Ş., İzmir.
- Aydın O (2012) AB'de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye'de Kırsal Turizm. Karamanoğlu Mehmetbey Üni. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Derg. 14 (23): 39-46.
- Bakoğlu A (2004) Bingöl ve Elazığ İllerinde Tarımsal Yapı. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları. web.firat.edu.tr Erişim 14 Haziran 2014.
- Bingöl Belediyesi (2010) http://www.bingol.bel.tr/KD143_kultur-ve-turizm.html Erişim 14 Haziran 2014.
- Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012) <http://www.bingolkulturturizm.gov.tr> Erişim 14 Haziran 2014.

Bingöl Valiliği (2014)

http://www.bingol.gov.tr/default_B0.aspx?content=361 Erişim 18 Haziran 2014.

BOSB (2014) Bingöl Organize Sanayi Bölgesi.

<http://bingolosb.org/BolgeTanitimi> Erişim 14 Haziran 2014.

Butasım N (2010) Bingöl'deki Mimari Eserler. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2013) Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu.

Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2013) Bingöl İlinde Doğa Koruma Master Planı 2013-2023.

Elçi KN (2015) Kişisel Fotoğraf Albümü.

Fırat Kalkınma Ajansı (2013) <http://www.fka.org.tr> Erişim 23 Haziran 2014.

Karafakı F, Yazgan M (2012) Kırsal Turizme Kavramsal Yaklaşım, Kırsal Turizmin Önemi ve Etkileri. IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2 (2): 55-58.

Kiği Kaymakamlığı (2014)

http://www.kigi.gov.tr/default_B0.aspx?content=195 Erişim 7 Temmuz 2014.

Koroğlu A, Koroğlu Ö (2006) Kırsal Turizmin Yöre Kalkınmasındaki Rolü: Buldan Yöresi Kırsal Turizm Potansiyeli. Buldan Sempozyumu, s. 233-242, Denizli.

Mansuroğlu S, Taşçıoğlu G, Kınıklı P (2008) Turizmin Çevresel Etkilerinin SWOT Analizi Tekniğiyle İrdelenmesi; Oymapınar Turizm Bölgesi Örneği. Turizm ve Mimarlık Sempozyumu, s. 213-219, Antalya.

Mansuroğlu S, Kınıklı P (2009) Alternatif Turizm Alanlarının Saptanmasında SWOT Analizi Tekniğinin Peyzaj Planlama Açısından Uygulanabilirliği: Antalya/Akseki Örneği. 1. GAP Organik Tarım Kongresi, s. 574-584, Şanlıurfa.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2014) <http://www.mgm.gov.tr> Erişim 8 Haziran 2014.

Orhan T, Karahan F (2010) Uzundere İlçesi ve Yakın Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 11 (1):27-42.

- Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2014) Türkiye'nin Av Hayvanları. Gökçe Ofset, Ankara.
- Pirim L, Çan MF, Sönmez M M (2011) Bingöl Arıcılık Raporu. Sektörel Araştırmalar Serisi-4, <http://www.fka.org.tr> Erişim 10 Haziran 2014.
- Soykan F (2003) Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi için Önemi. Ege Coğrafya Drg., 12:1-11.
- TÜBİVES (2015) <http://www.tubives.com/index.php?sayfa=210&name=12> Erişim 10 Eylül 2014.
- TÜİK (2014) <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusapp/idari.zul> Erişim 5 Haziran 2014.
- Yaltırık F (1993) Dendroloji Ders Kitabı II Angiospermae. 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları, İstanbul.